

**ПРИЧА О ВОДЕНИЦИ
ОД КОЛА ДО ТУРБИНЕ**

СТАНКО КОСТИЋ

Воденица

Лети, кад шљиве заплаве,
Дођем на обале Млаве.
Између јаза и прелаза,
У хладовини топољара,
Одмара воденица стара.

Заборављена од помељара
Због млинова чекићара
Или неслоге ортака.
А млела је брашно
Мекше од душе сељака.

Пуче јој од туге јаз од грања
И оста да сања.

*Душан Станојевић,
село Каменово*

Српска академија наука и уметности

СТАНКО КОСТИЋ

ПРИЧА О ВОДЕНИЦИ ОД КОЛА ДО ТУРБИНЕ

Београд, 2019.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

ПРИЧА О ВОДЕНИЦИ – ОД КОЛА ДО ТУРБИНЕ

Галерија науке и технике САНУ број 37

Изложбу приређује
Галерија науке и технике Српске академије наука и уметности

Аутор изложбе
Станко Костић

Сарадници на организацији
Бојана Божић Хреља
Андреа Раичевић

Публикацију издаје
Српска академија наука и уметности

За издавача
Зоран Петровић, управник Галерије науке и технике САНУ

Технички уредник
Станко Костић

Лектура
проф. др Радомир Животић

Графички дизајн каталога
Јелена Костић

Припрема за штампу
Љубица Танасковић

Истраживање и развој пројекта
Културни парк Ковионица

Штампа
Планета Принт

Тираж
500

Београд, 2019.

ВОДЕНИЦЕ

ЧУДЕСНЕ РУКОТВОРИНЕ САМОУКИХ НЕИМАРА

Воденица – вода, камен и дрво! Док су одвојени ништа се узбудљиво и посебно не догађа. Тек када их вешта рука самоуког неимара доведе у однос да сарађују – настају права чуда. Дотле тром и тежак непомичан камен, гоњен воденом снагом, одједном оживи, завитла се као да је добио крила и скоро само што не полети. Вода – то чудо природе што царује планетом Земљом – уз помоћ људскога умећа да је запосли – даје камену моћ и снагу да покаже шта може и шта уме. А он, ето, може да се окреће, да се витла и меље зрневље на човекову радост и срећу. И не само да меље зрневље различитог жита и да га претвара у различито брашно већ и да производи богате различите звуке и да их претвара у праву чудесну мелодију. Заједно са звуцима што их производи жубор захуктале воде ствара се права симфонија. Можда је то и најлепша симфонија! Можда је она и послужила као инспирација великим композиторима да створе своја најлепша дела. Радост камена долази од његовог живог обртаја а мелодичан звук воде је од њене велике журбе да што пре стигне до точка и покрене његову снагу.

Ако вам се указала прилика да се приближите оронулој старој воденици чији су камени зидови посрнули од тежине година и дугог неуморног витлања каменог точка. Ако сте осмотрили и приметили сребрнасту патину њеног крова на којој се таложила прошлост, ви ћете доживети слике Станка Костића као сведоке наше традиције и као сведоке патње и радовања нашега народа.

Ако сте имали прилику да до вас из даљине допире уједначени ритам звука што га производи витлање каменог воденичног точка. Ако је тај уједначени ритам звука на вас деловао као неки блажени притајени зов девојачке песме из даљине, као звук који допире до вас као кроз неки полусан, као нека нестварна рајска мелодија која вас је узносила скоро до звезда, да би се тај омамљиви и омиљени звук потом полако губио, нестајао и тонуо у набујале водене таласе – онда ћете слике воденица Станка Костића доживети као нови непознати свет, као рађање и васкрснуће нечега неправедно отуђеног и заборављеног, а сада поново присутног да би у нама будило давно познату радост.

Воденице, у различитим видовима (варијантама), датирају још од човековог праскозорја. Те направе за мрвљење зрневља имале су свој развојни пут као и човек. Воденице су биле омиљена и најдра-

жа човекова боравишта све до свог пораста у савремене млинове који су постигли савршенство, али се и „скрили“ од јавности и постали скоро невидљиви, нечујни и отуђењени. Мало је оних којима се пружа прилика да виде како функционише савремени млин. Он, у сваком случају, није више налик на нашу омиљену воденицу поточару скривену испод разгранатих стабала јова, јабланова, бреза, ораха, шљива, јабука. То је сада робусна грађевина – тековина новог, савременог, модерног човека.

Велики изум нашег претка ВОДЕНИЦУ време полако, али неумитно, односи у заборав. Наш велики мајстор фотографије Станко Костић snимио је велики број дотрајалих и део очуваних воденица на рекама и потоцима на свој непоновљив начин које ће, макар на фотографијама, бити прибележене и отргнуте од заборава да би остале у сећању као вечне реминисценције.

У мом древном селу Севцу, скривеном у врлетима Шар-планине (спомине се у повељи цара Душана као метох манастира св. Архангела код Призрена) воденице су као огрлица поређане поред реке Лепенца. (Узгред, Лепенац је био река са највећим речним падом у Југославији и као такав идеалан за градњу воденица на његовим обалама). Свака махала имала је своју воденицу а моји (Басарини) имали су још једну на Горопотоку. Прва воденица, када се путем поред реке стиже у село, била је воденица махале Узунових. Потом је била Рогушкова, затим Басарина, Марина, Ђекина, Ђукина, Калпакова, Паљина, Урошева, Пишманова и тако редом.

Воденице су биле омиљене куће, исто толико као и појате где се чувала и хранила стока. Воденица је млела брашно, а од њега се месео хлеб, тазе, врућ, пресан.

У мом сиромашном, пасивном планинском селу глад је била врло чест гост. Зато је звук, који је долазио из воденице, а производио га је обртај каменог точка гоњен снажним млазом воде, био велика радост за становнике села. Свеједно чија је то воденица била: да ли Марина, Бакина, или Басарина.

Жито у воденицу обично су односиле наше мајке у цаковима (врећама) на леђима. Као што су и дрва, да заложу ватру и испеку хлеб, доносиле на леђима из облизњих шума. Била је то мукотрпна и напорна борба за опстанак. Требало је све урадити сам примитивним средствима: створити од крчевине њиву, затом поорати, потом посејати, оплевити, ожњети, овршити, овејати и најзад у воденицу однети да се умеље и донети да се умеси и испече хлеб. То је само један део посла за исхрану. Одећу је требало исто тако сам произвести: да се острижу овце, опере, увлачи вуна, затим испреде, изатка и најзад уваља, обоји и однесе код шнајдера (кројача).

*Басарина воденица на Горопотоку (Шар-планина)
Светомир Арсић Басара, цртеж туш – 1949. године*

Савремени свет живи у новом модерном свету, поштеђен је свих тих даноноћних напора, али не би требало да заборави напоре својих предака ни пут којим се стигло до савременог благостања. Изложба фотографија воденица нашег великог мајстора Станка Костића је одличан пример илустрације наше – и не само наше – прошлости. Станко поседује обдареност да уочи мотив, да га дефинише и прикаже његова права својства. Велика је то обдареност када се уочавају права својства и карактеристике једног прикривеног елемента. Тек на фотографијама Станка Костића долазе до изражаја све вредности одређеног мотива. Захваљујући Станковој вештини снимања и његовом таленту да препозна бит мотива ми тај мотив доживљавамо у свој његовој поетској и етнографској вредности.

У оскудним годинама када рано нестане храна, а сазри први јечам да се умеље – то је било право славље за цело село. Нестрпљиво се чека да воденица умеље прво брашно да наше мајке што пре умесе „врућу, тазе јечменицу!“.

Поред воденица обично је био и казан за печење ракије. У јесен, док се пече ракија, било је то омиљено свратиште и боравиште за разгаљивање, за шалу и разбибригу. Народ се сам забављао, самог себе увесељавао, играо, препричавао приче и певао. Веселио се. Није било телевизије и „паметних“ телефона као сада.

Лепо би било ако би вам се десило, док лешкарите на трави поред белом патином од брашна обложеног зида од воденице, да вас у сан уведу звуци каменог витла. То је најлепши сан који се може доживети у животу. У том сну сањају се најлепши снови. У том сну остварују се све жеље које су у стварном животу неостварљиве. Сањате да имате крила и да летите изнад житних поља и снегом покривених планинских врхова, да у заносу опијени тишином шетате по цветним ливадама и зеленим пропланцима. Сањате, ако сте момак, да се жените најлепшом девојком или, ако сте девојка, удајете за најлепшег момка. Сањате велике црквене саборе поред Грачанице, Дечана. Пећке Патријаршије и Богородице Љевишке. Уживате у народном весељу. Сањате ружичасте облаке и сеновите ливаде препуне цвећа. Једном речју, све време док спавате ви сте у рају. Споро се будите из тог сна. А када се пробудите – наступа велико разочарање – враћате се у обичну, прозаичну стварност. Надате се, тешите и очекујете да ће вас звук точка, који вас још не напушта, вратити поново у дубоки сан од кога не бисте желели да се икада растанете.

Шта се догађа кад вас сан освоји поред воденице? Ритам срца усклади се са ритмом точка и, док се срце „храни“ тим милозвучком, ви сањате те заносне најлепше сневе. Спојени рад срца са звуком каменог витла одводи вас у други (не)постојећи свет, друкчијег и новог од овог нашег реалног, свакодневног.

Од воденичарског ујма (ушура) била је захвална зарада. Зато су власници воденица углавном били имућнији људи (властела, велепоседници, црквени великодостојници), а у турска времена аге и бегови. Тако је Јашар-паша, турски феудалац и самозвани господар Косова, почетком деветнаестог века од материјала срушене цркве Самодреже подигао на реци Лабу велику воденицу са девет витлова. У цркви Самодрежи, уочи битке причестили су се и Богу и Косову и своме народу и деци својој и целом српском народу заклети косовски јунаци да ће дати живот свој за своју Отаџбину.

Академик *Светомир Арсић Басара*

Омаја на воденичном колу, Шешоње, 2018.

ВОДЕНИЦЕ - ЛЕПОТИЦЕ

ДУБИНСКИ ЗАРОН

Лето, и хладовина бистрог потока; ветар таласа сунчане сенке, које гради лишће; на бистру воду слећу жедне сенице и ко зна какви створови Господњи још не; миришу траве, а одозго дрема отежала грана зрелога бурјана; све пева, и птице, и небо, поточић; и човек сам. Над водом надвијен дечак, очигледно, послује нешто. Док с воденичарем деда горе брунда нешто неразумљиво, он из клечане торбице вади још јуче спремљене стварчице: ножић – највредније благо од ујака добијено, две ракљасте гранчице, блистави ваљак пажљиво срезан од кукурузне шашке, две танке и с једне стране зашиљене шипке и 8 - јер тако су му рекли, осам дакле чврстих трачица, опет од шаше изрезаних. Затим лагано, готово не дишући почиње да побија оне ракљице по једну са сваке стране отоке с воденичнога јаза; а затим да спрема витло. У већ избушене рупе лагано удева два бочна пругића, са страна, право у центар, што ће на ракљице да се ослоне, а затим и трачице, тачно по средини ваљка и тако добија – точак, коло – оно што му је и од почетка намера била. С језиком међу зубима – затим све то поставља на оне две ракљице пазећи добро да трачице – пера – тек додирују воду, нежно. А затим пушта и не може да верује; прво перо заноси вода, па наилази друго и покреће га, даље на следеће, и тако редом док се не обрне читави круг; па наново, а све уз прштање ситних капљица и њихово љескање на сунцу. Следи дечји радосни усклик "деда - ради, ради деда, деда ради и - моја воденица".

У блиској прошлости, али и у прадавнини, градила се играчка ова од зовина, или каква друга дрвета мека, све док није стигао кукуруз благородни. На овај начин, готово обредно сва деца сеоска или из малих места, тамо где су потоци вазда клокотали - понављала су ову сцену, режирану ко зна када, и ко ли би се тек могао досетити – где. Неко је благословен био да сагради коло, точак, коме је ротација основна функција. А затим су се примене шириле, гранале и умножавале. Коло, сунчевом диску налик, употребљено је потом за долапе, точак кола, млинско коло, за ветрењаче, за компликоване механизме мерача времена, машине свакојаче, на крају за парну или хидротурбину што електричну струју производе. Пут од оне играчке на потоку до

турбине у атомској централи јесте и пут људског овладавања и "злоупотребе" ротационе силе која, када се побуди – почетну кинетичку енергију може да претвори и умножи у радну. Или, према Њутновој механици: "Ако чврсто тело ротира око неке линије која пролази кроз центар масе тада има ротациону кинетичку енергију (E_r) која је сума кинетичких енергија свих делова који се крећу"; следе затим формуле, које ћемо овога пута заобићи. И тако редом, али наша тема јесу воденице и све што се око њих и са њима догађа или боље – догодити може.

Носталгија, Деџе коло, Бистрица, 2019. година

Из даљине уоче се прво гуњ, чакшире, опанци и шајкача, а тек кад се приђе сасвим – у свему – човек спечени, густих обрва и бркова, чекињасте браде од неколико дана, и сав напашен брашном толико - да кад би се све то с њега отресло - лако би се и поголема погача сачинила. Воденичар је то, наравно, и млинар звани, кошчата и наочита сподоба, а уколико је постарији и обавезно наглув од буке горњег камена, што ротира преко доњег па од злаћаних зрна гради мливо насушно. Послује нешто и стално чепрка онај раб око справе ове чудновате, особито деци, и чини се да и није баш сасвим од овога света. Више је каквом чаробњаку налик, јер само они могу да измене суштину ствари. Пазите, зар није чиста чаролија од чврстог зрна сачинити прашкасту материју. Ма, наравно да знамо да су у давнини вредне женске руке на малим жрвњевима, пре тога у каменим удубинама умеле и тучком да претворе зрневље у брашно; али то је сасвим очигледан начин, без икакве мистике. А овде, сада - све се одвија само уз његово мрмљање, што га покрива громки звук трења камења; и даље – тај звук никада не прелази у онај непријатни, кад вам се кожа најежи док се голо камење таре једно о друго. То се дешава веома ретко, рецимо кад воденичар заспи, замаје се и кад у левку понестане зрна. Е, тада мора сва скаламерија да се растави, тешки горњи камен да се скине, и шпицасти чекићима "откује", односно фино назуби да би даље млео. Све речено управо и уводи у мистику, јер она настаје онда кад се не може све сагледати, нити разумети. Гледаш, сад је џачић кукуруза, а мало после – у њему пројино брашно; ма, наравно – нису то савим чиста посла; магија је то некаква; и - треба се чувати. Особито децу, да их воденичар не ошине оним урокљивим, често и разроким очима; укрштеним јер мора на више страна да гледа, одједном. У воденицама борави још и

*Воденичар Милан Новић, Јуланска воденица,
Село Бистрица, 2005.*

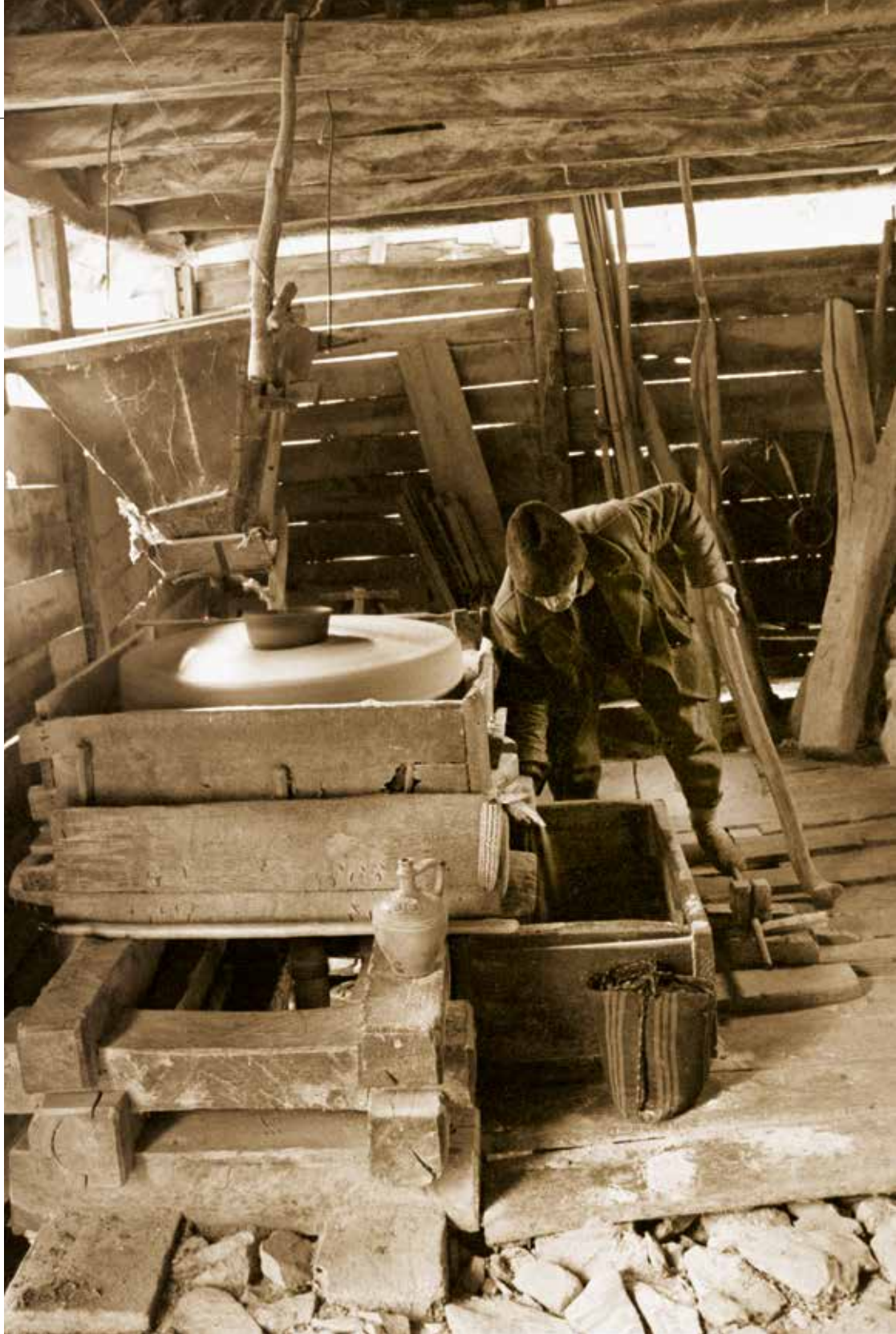
неки особити, нарочити полумрак, и у по бела летња дана, као да је већ приправљена позорница за нешто необично и онострано. И онда, онда се плету приче и свему додаје она мистична прашина, што с воденица капље попут вилинскога свлака; особито кад воденичар занемоћа, или сасвим престане да меље.

Без нарочита разлога – воденице треба у широком луку заобилазити; тако су старији учили и плашили децу многобројним згодама, у којима су они благоглагољиви “чак и учествовали”. И још их треба избегавати у некрштене дане, петком, јер је дан страдалн, а и суботом, која је посвећена мртвима; недељом – воденице и тако не раде и ко зна шта вас све може задесити без присутног воденичара, који очигледно уме да одагна рогању и поврзе нечастиве силе. Даље, није добро ни понедељком свраћати, јер – ко понедељком било шта започиње; среда је дан посни, и у јелу и у раду,

*Воденичар Брана Здравковић,
Вишовничка река, Мала Слана, Рановац, 1999.*

а четвртак – палавртак, сасвим неозбиљан. И шта остаје, па уторак – воденичарски дан кад ће вас сачекати све уредно, отковани камен, обријани воденичар, ватра на огњишту и нарасло тесто спремно да се угнезди под сачем. Онда, кад у кош изручи читав џак зрна, пусти чекетало, провери висину камена и структуру брашна, онда и воденичар с муштеријом заседне, извади однекуд полић ракије и брашњаве чаше, па – ајд' здрави били, да вазда буде 'вако.

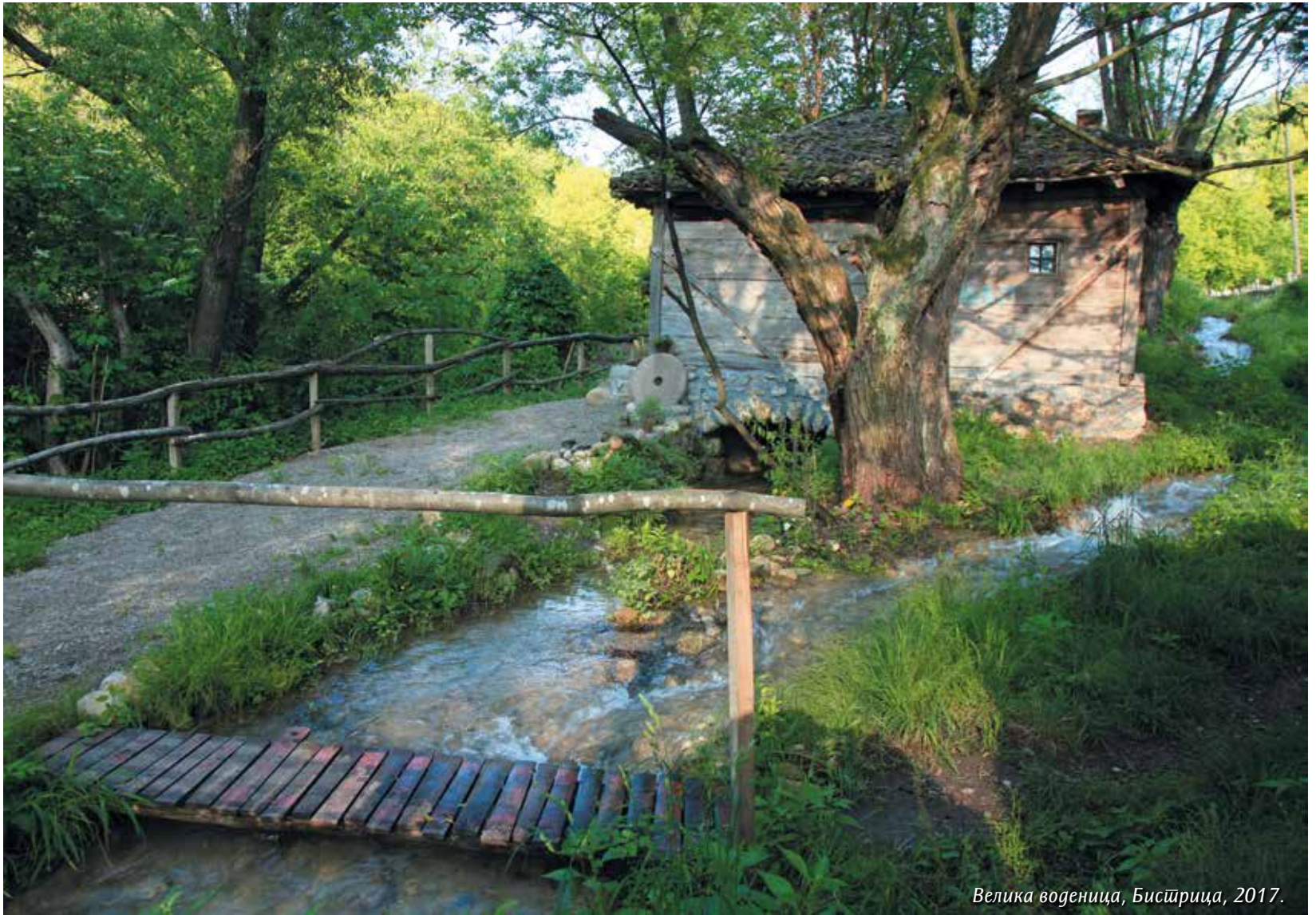
И тако, док причају, свако своју, јер нити се чују нити разумеју, онај кош се полако празни; а кад се треба нешто важно прословити, онда се измакну на двадесетак метара од воденице и – громогласно кажу то шта су наумили. И још, воденичар тачно зна кад ће зрна да исцуре, устаје и, или „гаси“ механизам, или изручи нови џак. Па није ли и само то доказ да ту нису – сасвим чиста посла?!

Павићевски воденица, Бисрица, 2006.

Колико су воденице старе, само Свети зна, јер „научници“ се смуцају тек негде око првог века нове ере, а на целој планети постоје трагови о овим направама још из 5 миленијума пре Христа. Па ако је, као што савремена сазнања сведоче – точак настао управо овде, на брдовитом Балкану; сетимо се Дупљајских колица, и то два примерка сачувана, и мноштва урезаних точкова и двоколица урезаним по многобројним керамичким и другим артефактима Винчанске цивилизације. Стога, нормално је да су се паметни, наши стари, давно досетили да точак и за друге ствари искористе. Точак је свакако изазвао читаву технолошку револуцију: од транспорта, направа за наводњавање, преко

Велика воденица, Бисџирица, 2017.

млинова на воду и ветар, до тога да су поточаре коришћене и као ваљарице за грађење сукна, па као самокови, односно као ковачнице; а у Немачкој још увек раде воденице из средњег века, где се снага воде користи за брушење драгога камења.

И онда – заборав, угуравање у ретке музеје технике, пуштање да их прекрије патина времена, ветрови и поточна трска, да кроз њих проникну јове, врбе и јасење, околу се населе коприва, буника и кукута; а да се памти тек да та, сасвим урушена и поравната места, и нису сасвим баш чиста.

Воденице на Сојошници, Пријейоље, 2018.

А у ствари – имају воденице још којешта да кажу, да заподену нови круг збитија, послова и прича, да учине много ствари бољима и животе топлијима, раскошнијим и лепшима.

„У име прогреса“, у сулудој трци за новим, у последњих педесетак година готово смо сасвим сатрли воденице поточаре. У Србији их је било остало тек тридесетак, а онда, пре неких десетину година – досетише се паметни да се врате добрим начинима и отпочела су занављања; у Западној прво, а

*Водарице - девојке на Бисџричком буку,
Бисџрица, Пеџровац на Млави, 2018.*

затим и у Источној Србији. И наново мељу, чекетају чекетала, пече се погача под сачем, млинари препредају старе (запамћене) приче и снују нове, које младежи и деци терају језу у кости, а старијима служе за пошалице и поштапалице. Тако се наново причају приче о воденим вилама, чији су катастрофални сурогати, до јуче биле ва-шарске рибе – девојке; о нечастивом, што борави у јазу и понекад наскаче на неопрезна, најчешће припита путника; о чувеним ретким, али заувек

Мучњак, Буковска река, 2017.

*Воденичарски прибор, Јошаничка река,
Сокобања 2018.*

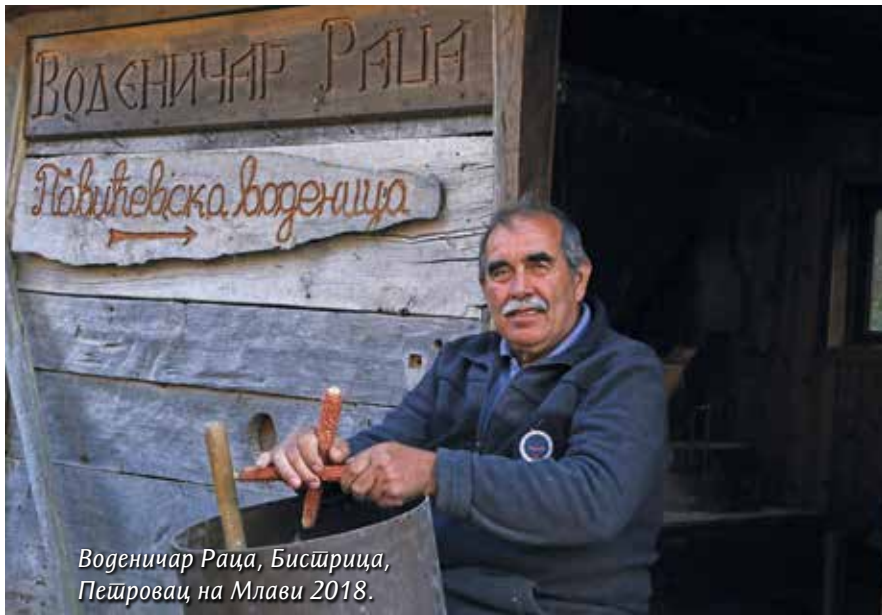

Хлеб из сачом, Лисине – Десишовац, 2008.

упамћеним лепим воденичаркама; о воденичару коме су само жене доносиле жито, а овај, уместо ујма – узимао шта друго; па се говори да су деца из читаве жупе сва личила на тог наочитог мајстора. И даље, остала су из ове традиције ванредна поређења, па се говори за човека благоглагољива да је – попут чекетала, а за ленштину - „вредан као доњи камен на воденици“. Овај камен је у ствари сасвим непокретан, а горњи се врти преко њега и зрна мрви. А понајлепше од свега је – кад се с воденичарем, који опосли све што треба, заседне па уз обавезну ракијицу – мученицу заподене разговор, који се прекида једино његовим кратким брзим погледом на левак, у мучњак, скоком да

Воденица на Крујаји, Сите, Жатубица 2010.

*Воденичар Раца, Бистрица,
Петровац, на Млави 2018.*

*Манастирска воденица,
Манастир Милешева 2018.*

се доспе жито, или да се провери финоћа брашна. Ови разговори трају све док се све не самеље, па буде ту и какво мезе, а богами се и при пићу зна да заигра. Упоредите сад ово са оним нашим, брзим, у продавници – „у ком рафу вам стоји брашно типа 500, комшинеце?“. Лепота, мир, шум вода која окрепљује, бруј воденичког кола и камења, што дотичу најдубље дамаре, па оно - изненађено – „Бога ти, па овде има и мишева!“ А где би их и било више, но у воденици? Па тако, уз млинара обавезно иде и млинарев мачак, ред у млину да заводи, о коме су чак и браћа Грим забележили лепе, старе лужичко-србске басне.

Таорска зрела, Ваљево 2016.

А зашто баш сада – воденице? Свака озбиљна домаћица ће рећи из прве да је брашно с воденице поточаре најбоље, да тесто лепше нараста, боља су пецива од њега, хлеб, а особито колачи. А зашто? Па једноставно – воденични камен је спорији, од оних у индустријским млиновима; он не сљушти сасвим опну зрна и не прегреје, односно не спали брашно.

Постоје ствари обичне, на које се нико не осврће нити их запажа, и необичне ствари поред којих људи пролазе, а из незнања, незаинтересованости, мрзовоље, оптерећености разних врста – не виде, не умеју, неће, не могу... Таквих ствари и појава је безброј и само они јуродиви, помиловани, даровити, одабрани, могу да их запазе и на њих обратe пажњу нама обичнима. Често нас изненади проналазак, ново решење, објашњење, постављање у жижу неке „сасвим обичне ствари“ и запрепашћено питање – како се ми нисмо овога сетили, а тако нам је близу било.

Али, мудри су они што умеју у блату бисер да пронађу, да изгнају искру из камена, пребаце мисао преко бездана незнања, прођу на ону страну дуге, подруже се и провеселе с вилински, анђелским светлим бићима. А и они су скоро невидљиви, пролазе кроз свет прашину не дижући, смерно и испотиха, увек насмејани, радујући се нечему изнутра, само њима знаном. Иза њих остаје траг вилинске прашине, искри око њихове ауре и као да се чује нека далека,

Воденице на реци Сојошници, Пријелоње 2018.

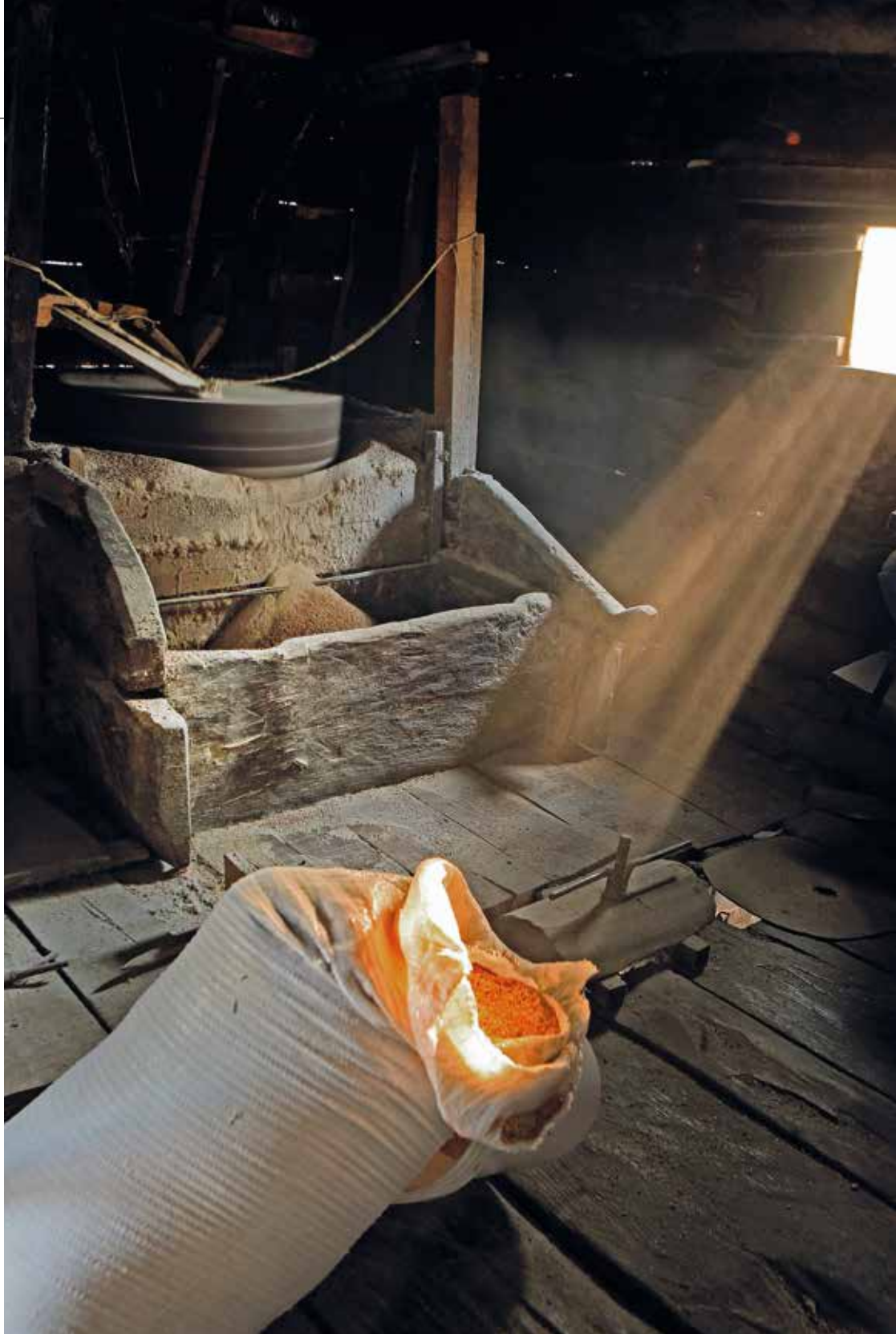
Воденица на Вишовници, Мало Црниће 2010.

дивна музика, намењена опет онима сличнима њима. За остале ону су, и даље – сасвим невидљиви.

Из даљине запажете маслинасту јакну, фармерице, мокре гумене чизме, понекад шешир и тамне наочаре. У лето одора се мења, сад у кошуљу, патике... И увек, у рукама бар по две камере, под мишком статив, на леђима ранац. Кад се сасвим приближите, уочавате да тај човек и није баш овде; ако га ословите – узвратиће, али сасвим одсутно, из дубине, с даљине у коју не можете да продрете; све док сам из ње не изрони. У међувремену примећујете апсолутну усредсређеност на камеру; штеловање, штимовање, изоштравање... и у неочекиваном тренутку оно *клик*, а кад затреба и - муњевито севање блица. То се над предео наднео Станко Костић, фотограф по призиву, посвећеник остра-

шћени, што док ради искључује се из нашег света и плови само њему знаним пределима. Зна још да се испентрачи на савим необична и за друге несавладива места и да тамо дуго борави, све док се сенке не измире, влага у ваздуху буде најпогоднија, или зрак светла не такне како треба оно што треба да такне. Важно је знати да човека овог краси математички ум и деликатна душа, и да те тешко спојиве особине - мири и добија неочекиване и изврсне резултате. Али, навикли да од њега стижу само одлични снимци, размажени какви јесмо - очекујемо то сваки пут кад пред нас иступи.

Овом приликом дао се у потеру за воденицама по Источној и Србији редом, тражећи обновљене, али и запуштене, старе којима се бар обриси виде. Завлачио се у кланце, смуцао по шикарама, прескакао оборена

Воденице пошочаре – Брзеће, Копаоник 2014.

Околина Деспотоваца 2016.

стабла и пањеве, потоке, клизао се по мокром камењу. И све с потребом да види, провери, сазна, па светлом запише угођај; али онако како само он уме. Одрастао у вилинским пределима Источне Србије, здружен и сљубљен с пределима добро знаним – проналазио је често оно што другима није било занимљиво, па ни видљиво нити дато. Неки сматрају да је имао среће да буде ту, баш кад сунчев зрак погоди чекетало и зелено коло у јазу, а не знају сироти да је пре тога већ (ко зна колико пута) Станко ту боравио, анализирао, планирао и – дошао баш онога дана и у онај сат кад је то најпогодније, највидљивије и најлепше.

Даровит какав јесте у различитим правцима има и дар за непосредну комуникацију са људима, па смо у више наврата присуствовали ситуацијама да са сасвим непознатима отвара причу, као да их познаје деценијама. И дар стицања поверења, при чему добија оно што је другима онемогућено, информације пре свега, а за тим - ствари теку саме од себе. И зато је могуће да се нађе на местима са којих се може идеално сагледати пола Србије, да стигне у врбак у коме, тек кад се саплете - могу се уочити трагови некадашње воденице, кућишта, било каквог трага живота. И важно је знати да га при свему овоме води љубав бесконачна за овдашње, за наше, за своје. И њој захваљујући, и раду који из ње проистиче – добија се највиши могући резултат. На дар талената, који су му од Господа поклоњених Станко Костић - узвраћа уздарјем - безрезервним трудом да се одужи. И све се затим склапа као кристална палата у коју се уграђују уметничка дела попут – брушених дијаманата.

Неки ће рећи – па шта, чудна ми чуда – воденице! Њима нећемо ништа одговарати. Некима, зна се исто је – немали, или – не умели. Срећом, постоје и ретки, што знају да ствари поставе на видљиво место; за оне што ће разумети, порадовати се, накупити енергију и кренути у нове подухвате; можда већ, колико сутра – у обнову неке старе воденице у своме крају. Уколико бар једна воденица из овог дела Станковог у блиској будућности зачекета – испунио је мисију своју, али и без тога труд његов није остао без одзвона. Многи ће се присетити старих слика, топлине огњишта и врућег бакиног хлеба и њене прашњаве кецеље, божјићног сита са пшеницом белицом, топле проје... и све ће бити некако боље, лепше и милије.

Јер намера његова није да се прогрес зауставља већ само да се очува окружење и проверени начини битисања, обичаји, све драгоцено што нам је подарено и о чему бригу треба да водимо.

А светлописцу – на здравље и на спасеније. И још – да га снага служи и добра воља, знатижеља и љубав у срцу за све своје, па да нас, већ ускоро изненади новим призорима које је ко зна где и ко зна како, сакупио са својих дугих и честих странствовања.

*Душан Миловановић,
историчар уметности*

СЕЋАЊЕ НА ВОДЕНИЦЕ

СЛИВ РЕКЕ МЛАВЕ

Први мој сусрет са воденицама је везан за реку Витовницу, њене брзакe и вирове. Јутарња одлажења са оцем и вршњацима на пецање. Рујно јутарње пројављивање сунчевих зрака над крајоликом. Мирис росних маслачака. Прикрадање реци, многобројна јата кркуша и говедараца под воденичним колом, подobaља пуних кленова у хладу презрелих дудова. Упознао сам нове реке и сливове, људе и воденице на њиховим токовима. Тек у каснијим годинама схватио сам важност тих доживљаја. Ово је прича о њима.

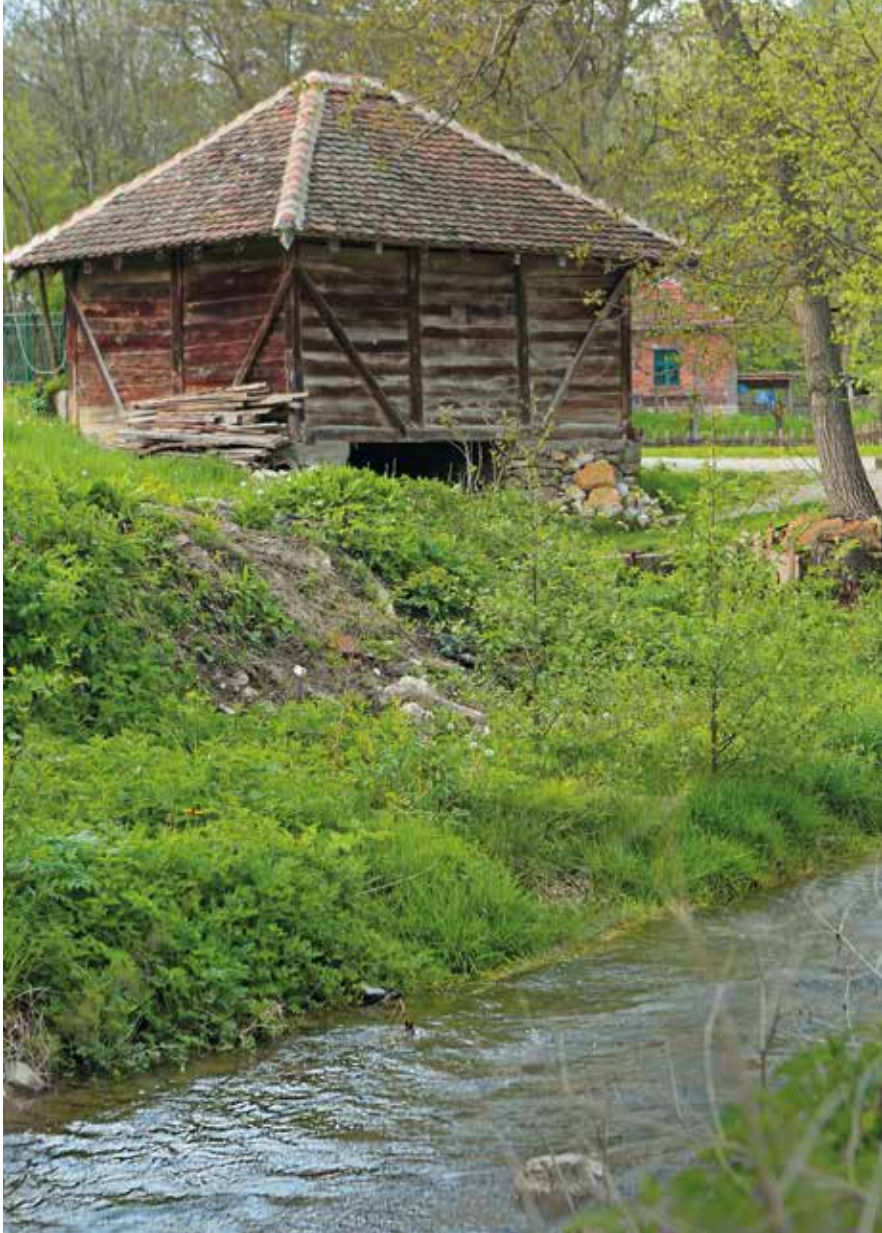
Шта су воденице? Воденица је млин који покреће снага воде са реке или потока. Грађена је од дрвета, цигле или камена. На реци или потоку се, обично, направи јаз са кога се вода јарком доведе на воденично коло или точак, који системом вратила покреће млински камен. Мливо (житарица) се ставља у кош. На покретном камену се налази чекетало, које скакуће по камену и протреса кутлачу на кошу, одакле мливо пада кроз рупу на покретном камену, који га окрећући меље, трењем са доњим непокретним каменом. Самлевено брашно пада у мучњак (сандук).

Воденица важи за тајновито место. Око ње се изводе разне магијске радње. Са воденичког кола се узима омаја или чудотворна вода. Деци која тешко говоре, од брашна са камена меси се колач како би лакше проговорила.

Сашанко Косчић

*Воденица испод Бука на Комненској реци
Крейољин 2007.*

*Воденица на Крејољинској реци, Крејољин 2017;
Воденица на Крујајској реци, Крејољин 2010; Воденица на Крујајској реци, Сиће 2009.*

Воденица пошочара у Лазници, Жагубица, 2006.

*Воденица на Шешњовској реци
Шешње, Пешировац, на Млави, 2016.*

Славкова воденица на Шешоњској реци, Шешоње, 2016.

Томашка воденица на Бистричкој реци, Бистрица, 2015.

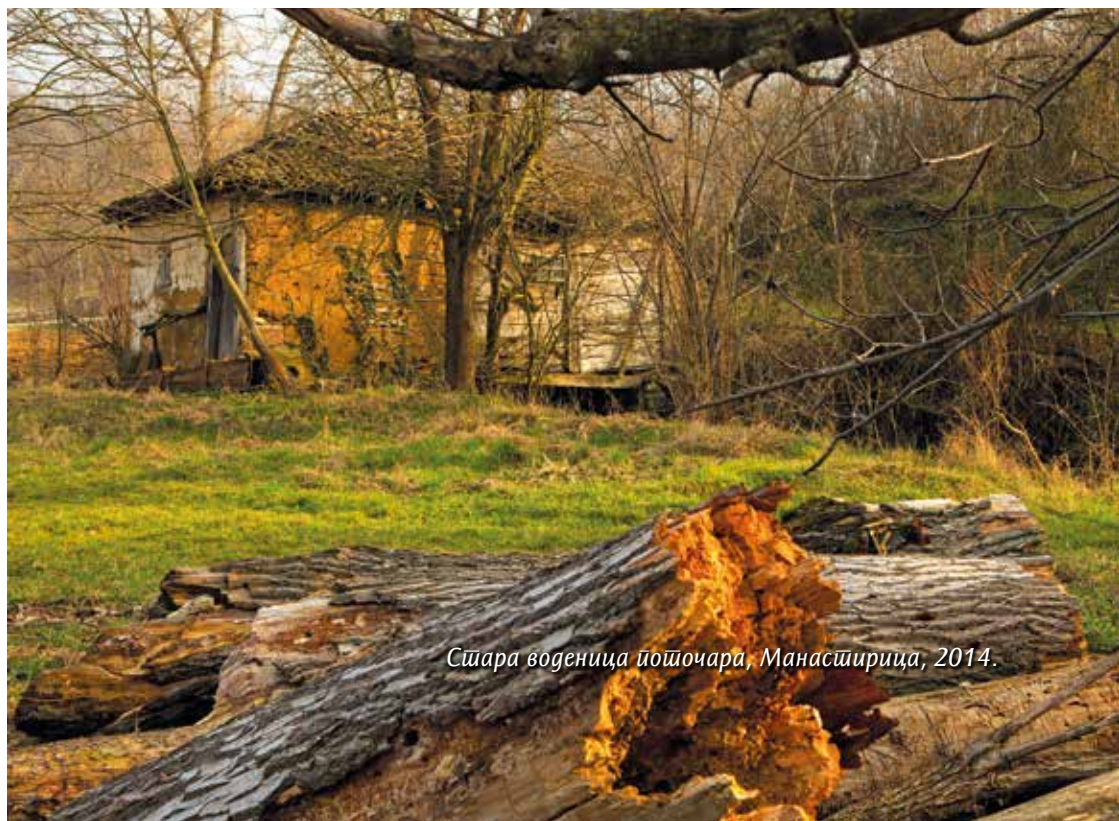

Воденица пошочара, Рановац, 2015.

Вишовничка река, воденица у Аљудову, 2013.

На Вишовничкој реци од њеног извора изнад села Витовнице под планинама Штубеј и Велики Врањ, па до самог ушћа у Млаву у општини Мало Црниће – постојало је дванаест воденица (Турска, Крива, Дурбина, Алексица...). Последња је остала да ради у насељу Мала Слана, село Рановац, воденица Бране Здравковића.

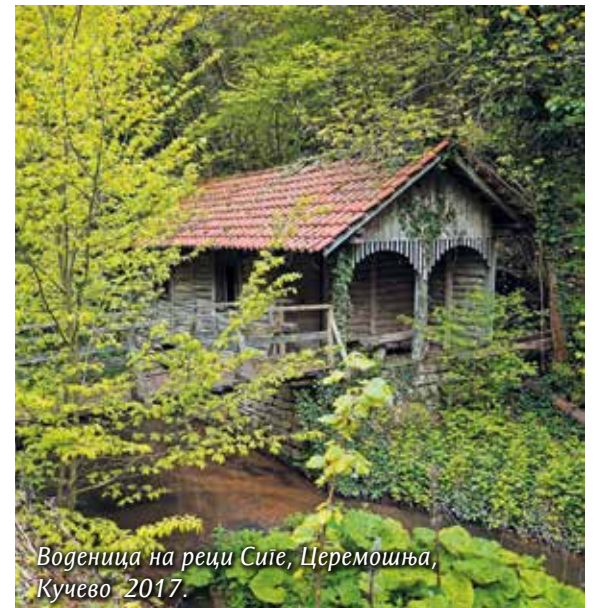
Стара воденица пошочара, Манастирица, 2014.

ВОДЕНИЦЕ У СЛИВУ РЕКЕ ПЕК

На реци Пек и њеним притокама: Ракобарски поток, Маловрелски поток, Шумећи поток, Дајша, Сига, Дубочка река и Буковска река радило је више воденица. Сада су на Пеку активне три: Лазина у Кучеву, Воденица у Нересници и обновљена у Каони као и воденица на Буковској реци.

Коло на Лазиној воденици, Кучево, 2017.

Воденица на реци Сиге, Церемошња, Кучево 2017.

Лазина воденица на Пеку, Кучево, 2017.

Воденица йородице Траиловић, Буковска река, Кучево, 2017.

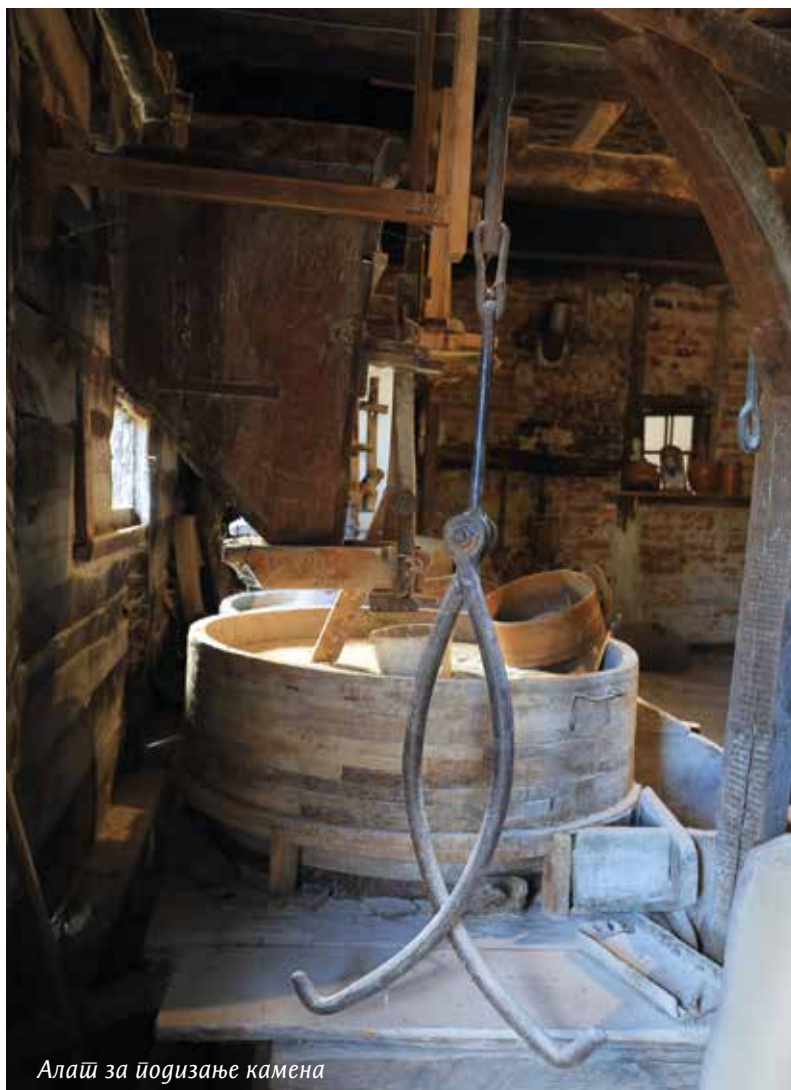
Унутрашњост старе воденице породице Јовановић на ушћу Штамничке реке у Млаву, 2015.

ОПШТИНА ЉИГ

Учина воденица на реци Љиџ, 2018.

Алаш за подизање камена

Кош и торњи камен

ВОДЕНИЦЕ ВАЉЕВСКОГ КРАЈА

Некада је на реци Грацу било чак 15 воденица. Сада је остала само Иловачића воденица, најстарија у ваљевском крају. Воденица представља непокретно културно добро и једина тренутно ради на Градцу. Некада се налазила на земљишту где је био двор Јеврема Обреновића. Касније је уступљена Јакову Ненадовићу а затим је мењала власнике све до 1955. године када је напуштена. 1989. године воденица је измештена код Тадића млина, на јазу реке Градац.

Поред ове воденице у ваљевском крају ради и Ћедина воденица. Она се налази на реци Обници, која са реком Јабланицом чини реку Колубару. Меље пет врста житарица: бели и жути кукуруз, пшеницу, раж и хељду.

Воденичар Срећен Миловановић

Ћедина воденица, воденичар Драган Живановић

Иловачића воденица на реци Градаци

ВОДЕНИЦЕ РУДНИЧКОГ КРАЈА

На обронцима планине Рудник извире неколико река: Каменичка, Враћевшничка, Деспотовица и Гружа. Од средњег века на њима су постојале воденице поточаре као и ковачнице на воду. По причи мештана, на свим овим рекама и њиховим потоцима било је преко педесет воденица.

Две воденице поточаре на Мајданској реци, 2018.

Воденица на Сврачковачкој реци под Рудником, Сврачковици, 2017.

Воденичар на Дичини, село Брђани

Воденица на Каменичкој реци, Каменица, 2018.

*Воденица на манастирској
Враћевничкој реци, Враћевница, 2012.*

ВОДЕНИЦЕ У ТАКОВУ

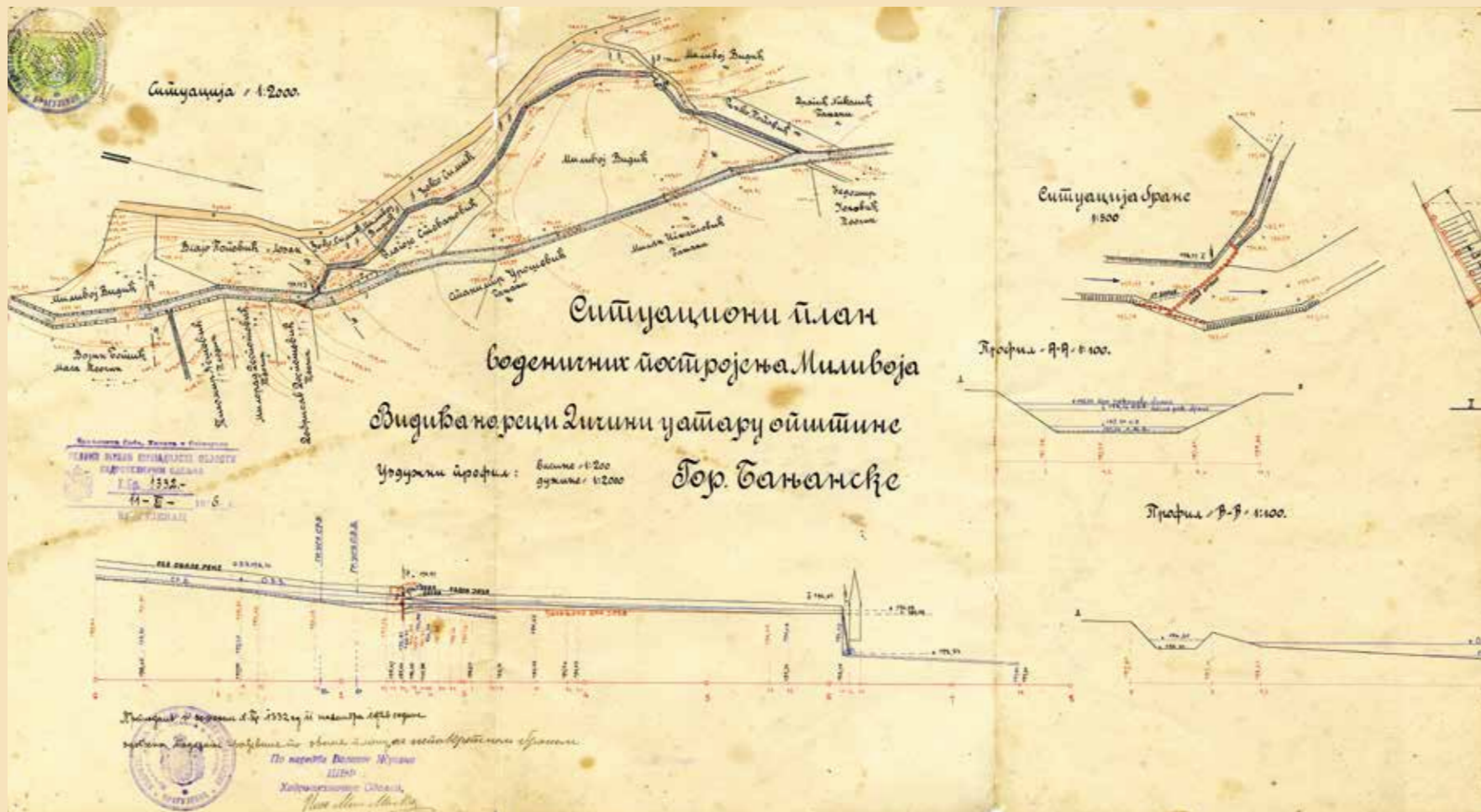

Воденица на горњем шоку реке Дреновице, 2015.

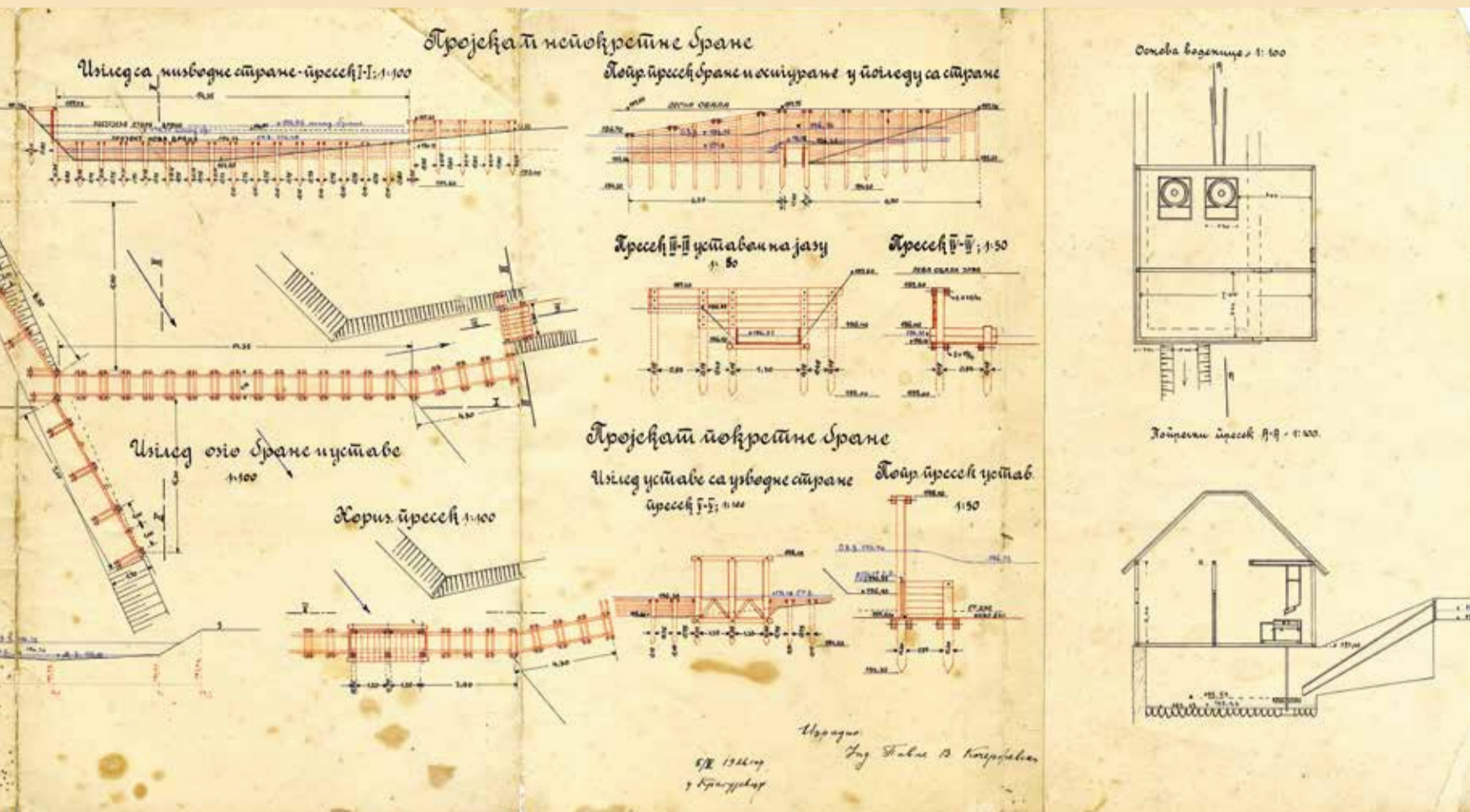

Воденица код ушћа Дреновице у Дичину, 2014.

Ситуациони план воденичних постројења у атару општине Горње Бања (садашња општина Гор

Миливоја Видића на реци Дичини
нске из 1926. године
њи Милановац)

*Воденица Урошевић Владана на реци јорња Дичина,
Горњи Бањани, 2018.*

Хоризонтално твоздено коло, врешено, усшава, щипун и бадањ, 2018.

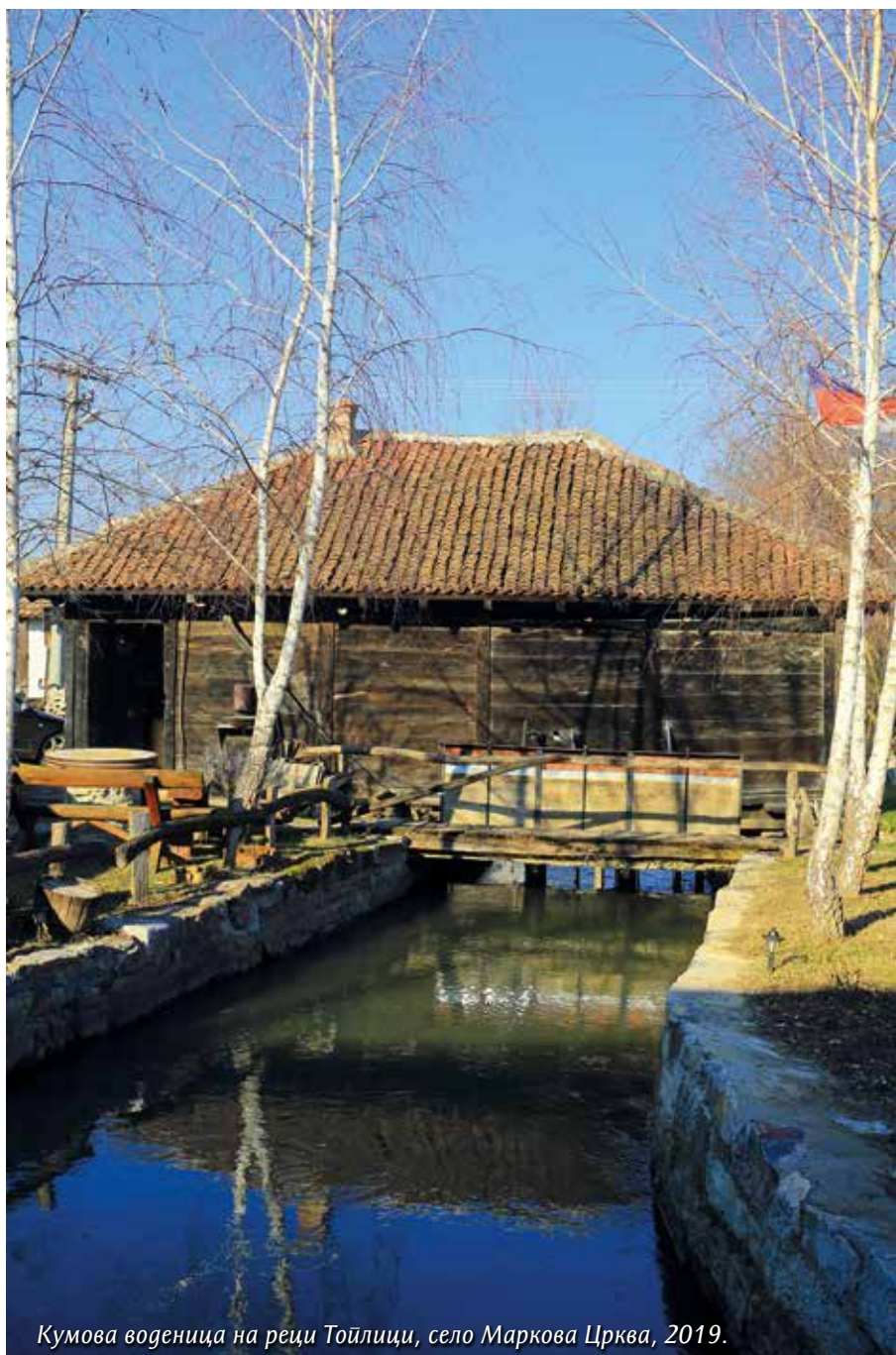

ОПШТИНА ЛАЈКОВАЦ

На територији општине Лајковац у средњем току Колубаре са притокама некада је радило двадесет воденица. Сада међу брашно четири воденице и то две на јазовима Колубаре и две на њеној притоци Топлици.

Брдарића воденица на Сувом Јазу на Колубари, Лајковац, 2018.

Кумова воденица на реци Тојлици, село Маркова Црква, 2019.

Вага за мерење

Дрвена брава

Дрвена враша

ОПШТИНА СОКОБАЊА

Воденица поточара се налази у склопу породичне куће домаћинства Данијела Лазића на Јошаничкој реци у општини Сокобања. Речица извире у подножју планине Буковик и улива се у реку Моравицу. Помељари непрестано долазе у њу од изградње 1888. године и никада није имала ортаке.

Маљица - дрвено клейало на улазним вратицама

ОПШТИНА КРАЉЕВО

*Воденица њошочара на Гочкој реци,
Краљево, 2012.*

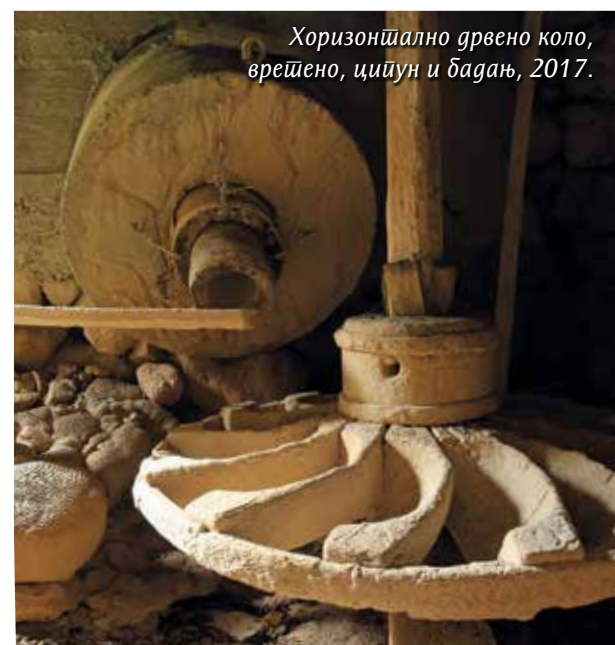
ОПШТИНА ЛУЧАНИ - ДРАГАЧЕВО

*Воденичар Срећко Станојевић и иомељар Вишомир Станојевић.
Станојевића воденица у Горњој Крварици код Гуче, Драгачево, 2006.*

Вершикално коло

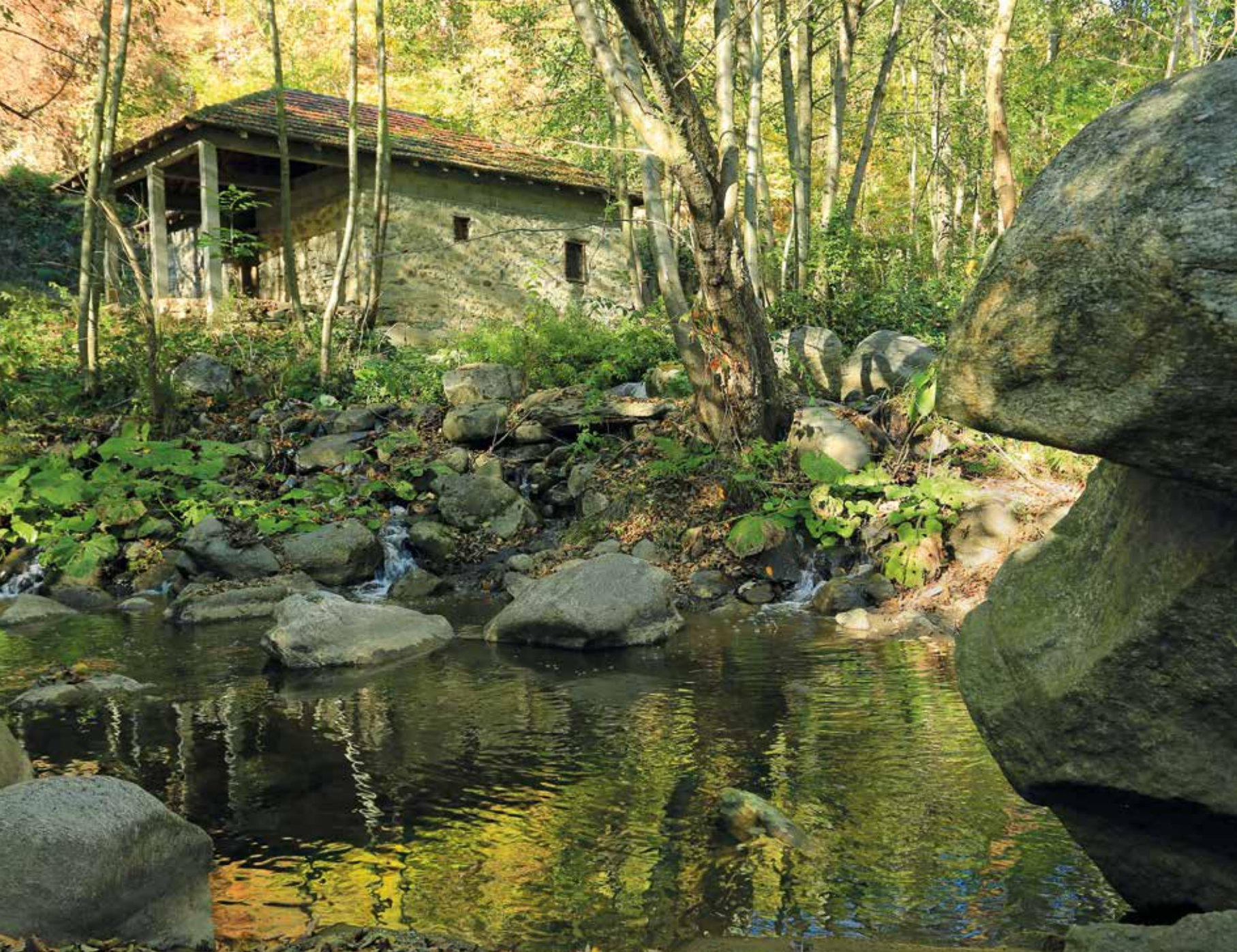

*Хоризонтално дрвено коло,
врешено, цийун и бадањ, 2017.*

КАЊОН РЕКЕ ВУЧЈАНКЕ

Воденичар Градимир Станковић

Аврамовска воденица на Реци Вучјанки (некада је на реци Вучјанки било четрнаест воденица). Биле су у влаштиништу више породица, па је принцип угела пренесен на једну од првих мини хидроцентраља акционарског друштва Теокаровић на истоименој реци Вучјанки. Река извире на иланини Кукавици и улива се у реку Вештерницу код Вучја. Због великог нагиба штерна река поседује велики хидропошеницијал.

ХИДРОЦЕНТРАЛА ВУЧЈЕ

Хидроцентрала у Вучју завршена је крајем фебруара 1904. године. Ова централа која је имала огроман значај за Лесковац, у смислу побољшања услова живота самих грађана и стварања модерне индустрије у самом граду. Интересантно је истаћи чињеницу да, поред тога што ради више од 100 година, она је 2005. године постала део светске баштине из историје електротехнике. Наиме, извршни комитет највећег светског удружења инжињера из области електротехнике, електронике, телекомуникација и сродних области (IEEE – Institute of Electrical and Electronics Engineers) одлучио је да се ова електрана укључи у листу објеката, проналазака и достигнућа од општег значаја за развој и историју електротехнике у свету.

Ова електрана је била у то време трећа у Србији али је била много јача по количини електричне енергије коју је тада испоручивала Лесковачкој индустрији. Она је била прва електрана у Србији која је дала до тада највећи далековод напонског нивоа од 7 KV у дужини од 17 километара, од Вучја до Лесковца. А, у то време, главни задатак Лесковачког електричног друштва је био испорука електричне енергије до потрошача...

...Поред осветљења варошии приватних станова, електрична струја је коришћена и у већим занатским радионицама, у млиновима и текстилним фабрикама.

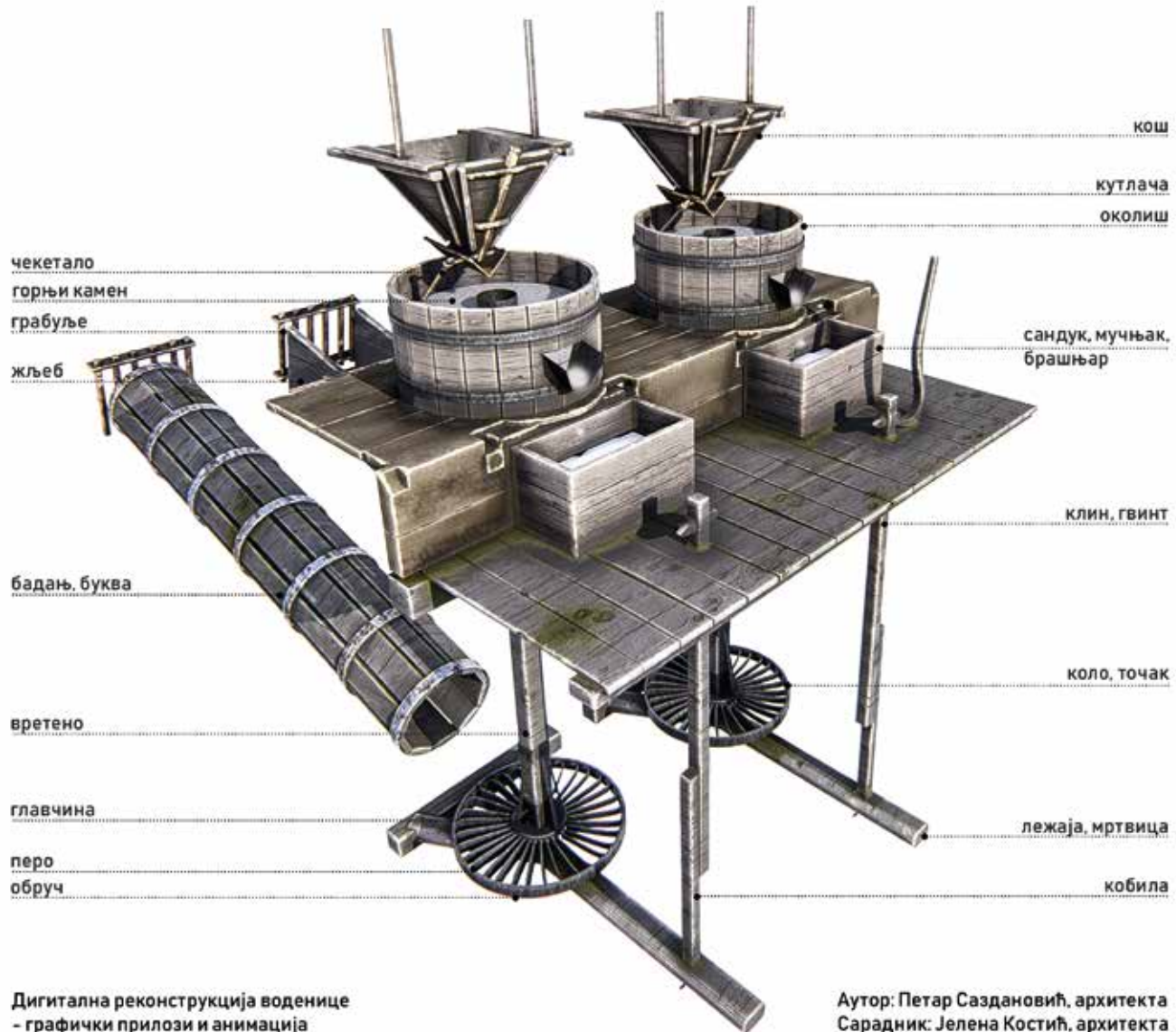
Извод из књиге Ђорђе Станојевић 9+50
биографија једног научника,
Ненад Војиновић, 2014

„Водопад који у себи највише снаге има без сумње је водопад Вуцјанској поштока близу села Вуцје, око 17 километара далеко од Лесковца. На том месту вода пада у неколико скокова, који нису далеко један од другога и носе разне називе: Дев Казан, Ђокин Вир итд., Са висине веше од 100 метара. По жељи неколико угледних грађана Лесковчана пројектовао сам пишање о доводу те снаге у Лесковац и нашао да би се оно на сразмерно лак начин могло извести...“.
(Ђорђе Станојевић: „Електрична индустрија у Србији“, Београд 1901).

ГРАФИЧКИ ПРИЛОЗИ

ПЛАНОВИ И СКИЦЕ

РЕЧНИК

НЕПОЗНАТИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА

Амбар, остава за жито и брашно.

Бадањ (Буква), велики шупаљ трупац, клада кроз коју протиче вода и пада на воденички точак;

Брашно, прах од самлевеног зрневља житарица;

Водарка (Водарица), / а) Вила која живи на изворима; б) жена која носи воду

Воденица, млин на води са воденом погонском снагом

Воденичар, власник воденице, или радник у воденици

Вратило, део механизма, обично ваљкастог облика који обртањем врши неки рад или преноси кружно кретање

Вретено, дрвени или метални ваљак који се окреће око своје осе у склопу неког механизма, нпр вратило млинског кола,

Главчина, централни део воденичног точка у који се умећу пера

Говедарац, врста рибе

Доњи камен (Доњак), млински воденички камен који је статичан

Горњи камен (Дорњак), млински воденички камен жрвња који се окреће

Гвинт (Лоза), навој на завртњу који служи да примакне или одмакне горњи воденични камен од доњег преко статичне греде потопљене у воду (кобила)

Жишка, метални шиљак на врху вретена који налаже на пету

Жљеб, дрвено корито којим текућа вода пада на воденички точак

Јаз (Устава), брана којом се скреће ток реке у воденини канал (јаругу)

Јаруга, воденички канал за одвођење воде

Качамак, јело од куваног кукурузног брашно,

Клен, врста речне рибе

Кобила, назив за разне подупираче, ослонце, греде

Коло, воденички камен, жрвањ.

Кош, направа изнад воденичног камена, најчешће у облику зарубљене и обрнуте пирамиде од дасака или другог материјала у коју се сипа мливо

Кркуша, слатководна риба

Кутлача, отвор на кошу кроз који уз помоћ чекетала испада мливо у окце, у горњи камен

Лакомица, одвод вишка воде из јаруге у реку

Маљица (Маљић), обично дрвени клин, који служи као орурђе бачвара, тесара, дрндара или као звекир на вратима

Мерица, старинска запреминска мера за жито, зрнасту храну, брашно и сл

Млаз, јача непрекинута струја воде која цури слободним падом

Мливо, жито које се носи у воденицу ради мљења

Мука, старословенска реч за брашно

Мучњак, сандук у воденици у који при мљењу пада брашно

Обруч спољашњи метални оков око воденичног точка

Околиш, простор ко мна који служи да се не расипа брашно..

Окце, мали отвор, рупица

Омаја „Вода што прска с кола воденичког кад се коло окреће. Ту воду ватају жене уочи Ђурђева дне те се купају у њој.“ (Вуков рјечник)

Ортак, сувласник у заједничком послу,

Паприца „У воденици оно гвожђе што стоји попријеко на сену и држи на себи камен и окреће.“ (Вуков рјечник)

Перо, дрвени или гвоздени део воденичног точка

Пета (останац), метални део у води у коме се окреће вретено

Проја, кукурузни хлеб

Реза, уска гвоздена шпичица на кошу којом се затвара или отвара довод млива у окце воденичног камена

Сачивица, врста чекића за откивање камена

Точак, (коло) воденички - кружни камени предмет који се окреће око своје осовине

Ујам, накнада у брашну за мљење у воденици

Устава, препрека за заустављање (и пропуштање) воденог тока ради регулисања водостаја

Ципун, део на крају бадња кроз који млаз пада на воденично коло

Чекетало, дашчица која скакуће по горњем камену и регулише проток жита на жрвањ.

Штокомер, врста чекића за откивање камена

САДРЖАЈ

Воденице <i>чудесне рукојтворине самоуких неимара</i>	3
Воденице - лепотице <i>дубински зарон</i>	8
Сећање на воденице <i>слив реке Млаве</i>	27
Воденице у сливу реке Пек	38
Општина Љиг	44
Воденице ваљевског краја	46
Воденице рудничког краја	48
Воденице у Такову	52
Општина Лајковац	58
Нови Пазар	60
Општина Сокобања	61
Општина Краљево	62
Општина Лучани - Драгачево	63
Кањон реке Вучјанке	64
Хидроцентрала Вучје	66
Графички прилози <i>планови и скице</i>	68
Речник непознатих речи и израза	70
Биографија	72

Дрвени алати са клином за одређивање финоће брашна, касније га је заменио Гвинџ са лозом.

Станко Костић

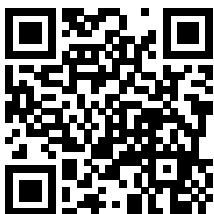
Уметнички фотограф, УЛУПУДС

Рођен у Пожаревцу 7. марта 1964. године. Основну и средњу школу завршио у Петровцу на Млави. У Београду завршио студије информатике, где сада живи и ради. Фотографијом се бави од школских дана. Излагао на више од 100 колективних и 60 самосталних изложби у земљи и иностранству. Добитник бројних награда и признања. Фотографије и репортаже објавио у многим књигама, монографијама и часописима. Аутор је више од 30 тематских календара. Члан је Фото савеза Србије. Бави се културом и традицијом Србије, Црквеном уметношћу изван Србије (Сент Андреја, Румунија, Хрватска, Манастир Хиландар...), родног краја - долине реке Млаве, Хомоља и истражује развој црквене уметности на тлу Браничевске епархије. Ожењен супругом Снежаном, са којом има две ћерке: Јелену и Александру.

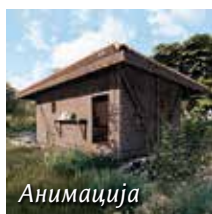
Контакт: www.skostic.com, e-mail: stanko@skostic.com

Водарице

*Сећања
на воденице*

Анимација

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

728.6:621.223(497.11)(083.824)

621.223:39(497.11)

КОСТИЋ, Станко, 1964-

Прича о воденици : од кола до турбине / [фотографија] Станко Костић. -
Београд : САНУ, 2019 (Београд : Планета Принт). - 67 стр. : илустр. ; 22 x
24 cm. - (Галерија науке и технике САНУ ; бр. 37)

Ауторова слика. - Тираж 500. - Стр. 3-5: Воденице, чудесне рукотворине
самоуких неимара / Светомир Арсић Басара. - Стр. 8-26: Воденице - лепотице
: дубински зарон/ Душан Миловановић. - Речник непознатих речи и израза:
стр. [70]. - Станко Костић: стр. [72].

ISBN 978-86-7025-812-9

а) Воденице - Србија - Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 274688012

Мој први сусрет са описом воденице и воденичара био је при читању књиџе Хајдук Станко аутора Јанка Веселиновића чији одломак следи:

“Већ је чуо жубор таласа и хуку. То Дрина прича чудновате приче. Прича чуда и покоре што их се нагледала и наслушала... Многога је невољника у своја недра примила. Тај ужасни хук, то је јаук њихов... Они га дижу богу правде и истине, те се смртном створу диже коса увис...

Станко је тражио воденицу. И нађе је. Он се упути право к њој.

Воденица је била припијена уз обалу, као ластино гнездо. Станко пређе моштаницу... Испод њега су јурили таласи...

... Домаћине!...

...Па ти си луд! — загрме глас изнутра. — Дом је — дом. Он је на земљи, а није на води!... На води стоји само лађа и воденица... Ја нисам домаћин него воденичар...

... Насред воденице горела је ватра. Крај ватре једна поњавица и мало сена — то је била постеља воденичарева. Крај мучњака стојао је човек, сав бео од паспаља...

...Чудан беше то човек. Он је био... воденичар. Живео је сам у својој воденици, иако је имао кућу и имање у селу. Са људима се врло ретко виђао; па и ако дође каткад на састанак, он ћути, или, ако збори, он као да са ветром збори...

О њему су причали страшне приче...А он је знао све. — Знао је гору, знао је воду, знао бродове, знао хајдучке данике и зимовнике; једном речи, знао је све...

... Хм!... хм!... — мрмљао је Дева. — Па ти, синко, знаш да хајдуци нису у воденици... Звезде су на небу, рибе у води, а хајдуци у гори... Ти знаш, сваки је на свом месту... Ако ти, дакле, хајдуци требају потражи их у гори!...

...Станко саже главу... Камен је млео зрна у паспаљ, а чекетало надало лупњаву...

...Чекај, ја говорим реч по реч; не могу две наједанпут!... Видиш, ти си још жут око кљуна, па не можеш да сватиш сву ту мајсторију!... А ја понешто натуцам у књизи, иако нисам био у манастиру...

...Ама откуд ти то знаш?!...

...Казала ми тица!... Донео ветар... Ти знаш да ја морам знати све... Нису ти лоше казали!... Тражиш хајдуке... Знаш ли где је Суви грм?...

Казао сам! — пресече га он. — И много сам ти казао... Ја никад не пуштам језика иза зуба, јер он, ђаво један, доста пута однесе и саму главу... Бос човек може ићи. Ако се убоде, он извади трн из ноге, а ко га не могне извадити, он навуче чарапу па сакрије. А кад се убоде на језик... Али, иди!... Иди!”

За помоћ при изради каталога и реализацији изложбе захваљујем се: „Галерији науке и технике - САНУ“, академику Светомиру Арсићу Басари и Душану Миловановићу историчару уметности за текстове и савете, професору др Радомиру Животићу за лектуру и савете, архитекти Петру Саздановићу и архитекти Јелени Костић за израду анимације воденице, графичке прилоге и израду тродимензионалног модела, Иновационом центру Машинског факултета у Београду за тродимензионалну штампу макете воденице, Константину Станишићу за аудио обраду, архитекти Тихомиру Обрадовићу, господину Срђану Станишићу, винарији „Подрум Миливојевић 1972“ - Неготин, и СЗР „Извор Џаврић“ за израду изложбене фонтане. Посебну захвалост дугујем својим родитељима мајци Стани и оцу Станиши као и породици: супрузи Снежани и ћеркама Јелени и Александри Костић на несебичној помоћи и разумевању у мом досадашњем раду.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ISBN 978-86-7025-812-9

9 788670 258129